

Egy (bor)kereskedő nemes. II.* Vincze Pál magánélete és anyagi világa

Nőkre mért csapások

Piskárkosi Szilágyi Sára és fia, Vincze Pál közötti egyetértés az utóbbi nemesi testőrségből való leszereléséig tartott. A kenyértörés pontos dátuma nem, csak kiváltó oka ismert az özvegy testamentumaiból. 1809 nyarán a már hosszú ideje betegeskedő, magára maradt nő végrendeletében a Túrkevén lévő javakat (ház, szőlő, fekvő jószág) nem kizárólag fiának hagyta, hanem hat gyermeke között – nemtől függetlenül – egyenlő arányban osztotta fel. A birtokra nem tartott igényt, azt egyik vejének, a később még szerepet kapó Fazekas Lászlónak, aki teljes jogú megbízottja is volt, tisztos ellátása, valamint házban maradása fejében átadta.¹ Az októberben papírra vetett második testamentumában megerősítette, hogy halálát követően öt lányához hasonlóan fia is csak egy hatod részt vehet birtokba a nagykunsági fekvő jószágból. „*Boldogult férjemnek is édesanyjáról, nem atyjáról maradt öröksége volt, és a lányokra is csak úgy szállott, mint a férfiakra*” – magyarázta a lányait jutalmazó döntés hátterét. [Kiemelés – P. Z.] Állítása szerint fia – Bécsből való hazatérését követően – az ő érmelléki ősi birtokára támaszkodva, s 7000 rajnai forintos támogatását élvezve tudott gyökeret eresztetni Biharban. Ennek ellenére az a megkérdésezése nélkül adott túl húsz marháján és egy erdőrészén.²

Szilágyi Sára végrendeletei a jászkun társadalmi közegben rendhagyónak minősültek, ugyanis az özvegyasszony nem tulajdonosa, csak hasznélvezője volt férje fekvő jószágának, ráadásul a hasznélvezet kizárólag a közszerzeményekre vonatkozott. A jászkun szokásjog, illetve az azt tükröző 1799-es jászkun nádori statútumok értelmében a földet a lányok egyenlően örökölték a fiútestvéreikkel, fekvő jószághoz azonban nem jutottak, részüket kifizették.³ Mindebből kitűnik,

* Dolgozatunk első része: Debreceni Szemle 2007/3. 319–330.

1 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (JNSZML) Túrkeve közigazgatási iratai (V. A. 501/b.) Caps. D. Fasc. 3. No. 29/1809.

2 Uo. Cap. D. Fasc. 4. No. 61/1809. Összesen 15500 rajnai forintot adott kölcsönbe, ajándékba gyerekeinek. Sem a pénz átadásának, sem a visszakapásának időpontjait nem tüntette fel.

3 Articuli 1844. 36–40. Statuta 1844. 36–40. Brandt 1913. Őrsi 1994. 147–153. Bánkiné 2005. 102–108. A nők csak saját szerzeményükről rendelkezhettek. A nem közszerző özvegy, ha újból férjhez ment, házastársa ingóságaiából – hitbérén, hozományán, jegyajándékán kívül – csak egy gyermekrészt vihetett el.

hogyan az érvényes törvényi szabályozást mind az öröklés, mind a végrendekezés tekintetében figyelmen kívül hagyta az özvegy, s a helyett egy másfél évtizeddel azelőtt megszületett bírósági ítélettel támasztotta alá elhatározását. Igaza volt ugyan abban, hogy férje és sógora azért vesztette el három sógornőjével szemben a 272 holdas túrkevei birtok felét, mert annak tulajdona anyai ágról eredt, a perben azonban az sosem hangzott el, hogy a fiágon a leány utódoknak a későbbiekben juttatni kell a földből.⁴

Az özvegy halálát követő napon Vincze Pál öt leánytestvérével megállapodott az eladásra szánt portékák elárverezéséről. A licitálás során a helybeli lakosok között a lábasjóságok, a legkülönbözőbb konyhai-háztartási és gazdálkodási eszközök, s a helyi társadalom leggazdagabb rétegéhez való tartozás egyértelmű bizonyítékának számító, a többség számára el nem érhető bútorok (pohárszék, kihúzható asztal, almáriumok, börszékek) találtak gazdára.⁵

Az atyafiságos egyetértésnek azonban hamarosan vége szakadt. A Vincze lányok, akik anyjuk szándékának megfelelően Jászkun Kerületen kívüli, Bihar és Szabolcs vármegyei birtokos nemesekhez mentek férjhez, nem tudtak birtokon belülré kerülni, mert Pál elfoglalta a majd 100 holdas túrkevei birtokot.⁶ Miután eljutott hozzájuk a hír, egységes fellépésre szánták el magukat. Képviselőüket Vincze Mária férje, Budaházy Lajos látta el, aki semmit sem bízott a véletlenre. A jászkun főkapitánynak írt levelében a lányok fekvő jószágából való egyenlő öröklését helyezte a középpontba. Alapvetően a Hármaskönyvre támaszkodott, s nem riadt vissza a sajátos törvénytárgyarázatoktól sem. Nem zavarta, hogy a Tripartitum hivatkozott pontja (I. 40. 2. §.) a lányokat meg sem említi, továbbá az sem, hogy az általa idézett másik két törvényrész (I. 17. 4. §., I. 19. 1. §.) csak a szerzett jószágra mondja ki a lányok részesítését, ráadásul az utóbbi az egyenlő osztályról szót sem ejt. Budaházy nem rejtette véka alá a Pállal szembeni bizalmatlanságát, ezért indítványozta az önkényesen elfoglalt jószág zár alá helyezését.

A fentiek nem a jogi ismerethiányáról, hanem a kevés bizonyítékot jelentős törvényi csúsztatással ötvöző tervről adnak tanúbizonyosságot. Budaházy eszköz-készletének bőségére utal az elsőfokú bírói fórumot, a helyi tanácsot megkerülő taktikája is. Nem az időt akarta húzni, hanem a borkereskedelem miatt Vincze

4 JNSZML Jászkun Kerület törvényszékének polgári peres iratai. (IV. A. 5/b.) 19. füz. 11. köt. No. 93/1815. A hosszú pereskedés során még Szilágyi Sára anyósának közkeresősége is bebizonyosodott.

5 JNSZML V. A. 501/b. Cap. D. Fasc. 4. No. 63/1809. A bútorokért majd 1500 rajnai forintot kaptak. Az összeíró tanácsosok emellett 2135 forintra értékelték a birtokhoz tartozó javakat (ház, malom stb). A felsorolt bútorok egy másik jászkun településen (Kiskunhalas) is a legtehetősebbek birtokában voltak. Vö. *Granasztói* 2002. 146–148.

6 MOL X. szekció – mikrofilmár A 2452, 2455. Házasságok időpontjai: Sára és Bajó Mihály (első férj) 1787. 6. 23., Sára és a Szabolcs vármegyébe való Fazekas László (második férj) 1792. 10. 26., (kihirdetés) Julianna és Budaházy László 1793. 5. 11., Mária és Budaházy Lajos 1796. 8. 16., Zsuzsanna és Léway Mihály 1798. 5. 12., Eszter és Olasz József 1803. 11. 20. A bihari férjek családi birtokaira *Bársony–Papp–Takács* 2001. 347, 354. *Uők.* 2003. 312.

Pállal szoros személyközi viszonyba került helyi esküdtek elfogultságától tartott. Akciója sikeresnek bizonyult, legalább is egy ideig. A főkapitány nem a nagykun mezőváros magisztrátusához utalta az ügyet, hanem Illésy Jánost kérte fel annak mielőbbi rendezésére. A nagykun kapitány 1810 május végére személyes egyeztetésre hívta az érintetteket, Vincze Pál azonban – hivatali elfoglaltságára hivatkozva – lemondta a részvételt. A Nagykun Kerület első emberének írt levélben egyértelműen kinyilvánította, hogy a Túrkevén lévő birtok kizárólagosan az ő tulajdona, ám előre vetítette, hogy a IV. jászkun statútum alapján – szerzési áron – megváltja a leánytestvérei részét. A meghiúsult találkozót követően a leányág képviselője újfent zárlatot kért a birtokra, de Illésy nem volt hajlandó a kérés teljesítésére. A túrkevei tanács által kiállított dokumentumra hivatkozott, amely elismerte Vincze Pált egyedüli tulajdonosnak.⁷

A leányág tudomásul vette a döntést, eredeti szándékából azonban jottányit sem engedett. Az új akciót azonban már nem Budaházy, hanem Vincze Sára férje, Fazekas László irányította. Első lépése az volt, hogy a holtpontra jutott családi konfliktus feloldása érdekében 1811 februárjában a Jászkun Kerület legfőbb bírójához, a nádorhoz, majd márciusban a főkapitányhoz fordult. Az előbbi érdemben nem foglalkozott az ügyel, hanem leküldte azt a Jászkun Kerület közgyűlésének, ahol aztán áprilisban kijelöltek két tisztviselőt, akiknek sikerült a két ág képviselőit májusban egy asztalhoz ültetni. A tárgyalás azonban eredménytelenül zárult, mert a lányok a Vincze Pál által ajánlott összegnek a dupláját kérték. A föld áráról való alkudozást – a személyi ellentéteken túl – még a csúcsra szökő infláció is nehezíthette. A leányág minden bizonnyal mélységesen csalódott a kirendelt tisztekben, mert azok Vincze Pál jogait nyíltan elismerték. Jelentésükbe belefoglalták, hogy a „*leánytestvérek a földek birtokában nem voltak, egyedül hogy a legöregebb közülük [Sára, illetve a férje] még édesanyjuk életében [...] a gazdaság adminisztrációjába bocsátkozott*”.⁸ [Kiemelés – P. Z.] Először úgy tűnt, hogy a leányág helyi tanácsot elkerülő taktikája eredményre vezet, a megegyezés hiánya azonban Vincze Pál malmára hajtotta a vizet. A helyi, s a felsőbb szintekről feléje áradó szimpátia miatt nyeregben érezhette magát, amit tovább erősített, hogy Budaházy nem tudott érvényt szerezni Szilágyi Sára testamentumainak, így esély sem volt a zárlat elrendelésére.

Érthetetlen, hogy a leányág miért halogatta négy évig a per megindítását. 1815 tavaszán a helyi tanácshoz Vincze Pál ellen benyújtott indítványukban ugyanaz a jogi argumentáció bukkant fel, mint 1810-ben. Hiába jelent meg mindenki a júniusi bírósági tárgyaláson, ott sem sikerült pontot tenni az ügy végére.⁹ Az érdekeltek végül az évek óta húzódozó vitát a bíróság képviselői nélkül zárták

7 JNSZML Jászkun Kerület nemesi közgyűlésének közigazgatási iratai (IV. A. 1/b.) Fasc. 1. No. 1194/1810.

8 Uo. Fasc. 1. No. 829/1811.

9 JNSZML Felsővályi Vincze család iratai 1700–1898. (XIII. 4.) No. 60–62/1815.

le. Nyilván a leányok, illetve a képviselőket ellátó férfiak belátták, hogy nincs remény a birtok tényleges megszerzésére, ezért belementek a nekik járó jószág-rész kifizetésébe.¹⁰

Pusztai nemes a városok vonzásában

Az Ér és a Berettyó között elterülő Érmellék kevés homokot és meszet tartalmazó, sárga-vörös színű agyagos talaján a középkorban honosodott meg a szőlőkultúra. A középérésű, hatalmas fürtű, gömbölyű bogyójú bakator sárgás-zöldes színű, savanykás ízű nedűt adott.¹¹ Az Érmelléki járás legnagyobb mezővárosától, Diószegtől délre fekvő Jankafalván a többségében református lakosság száma alig haladta meg a másfélszázat az 1830-as években. A kedvező közlekedésföldrajzi adottságokkal rendelkező pusztát a szőlőhegyek mellett kövér kaszálóval, termékeny szántófölddel és erdővel bírt. A Nagyvárad felé vezető országút két oldalán több csinos úrilak sorakozott.¹² Ezek egyikében kezdett új életet Vincze Pál az ismeretlen időpontban feleségül vett Szilágysomlyói Halmágyi Eszterrel.¹³ Házaságuk legnagyobb részét az érmelléki településen töltötték. Az 1820-as évek közepéig mindig ide tért haza hivatali és üzleti elfoglaltságai után a családfő, s itt látta meg a napvilágot 1814-ben Miklós, majd 1826 körül Viktor.¹⁴

A források tanúsága szerint Vincze Pál – vármegyei teendőitől függően – gyakran megjelent Túrkevéen. Még javában tartott a leánytestvéreivel való birtokvitát, amikor fiági unokatestvéreivel, Vincze Lajossal szövetkezve perbe fogott. A fiág 1793-ban elveszítette a 272 katasztrális holdat kitevő jószág felét, az 1810-es évek derekán kezdődött eljárás annak a visszaszerzését szolgálta. Az első évek bírósági fordulói nem sok sikert hoztak, 1822-ben a nádori főtörvény-

10 Peres vagy közigazgatási anyag a megegyezést nem bizonyítja. Az alkut ennek ellenére is biztosra veszem, mert azt már Budaházy is felvetette. A vagyonlajstromok tanúsága szerint a jószág tulajdonosa mindvégig Vincze Pál volt. JNSZML Túrkeve összeírásai (V. A. 501/d.) 1809–1835.

11 *Galgóczy* 1855. 289–290. *Fényes* 1839. 42–43. *Feyér* 1981. 323. *Majdán* 2003. 75–76.

12 Egy 1825-ben készült összeírás szerint a közbirtokosságban feltüntetett 13 nemesből 5 nem Jankafalván élt, mellettük még 4 szabad szőlőbirtokost írtak össze. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML) Bihar vármegye nemesi közgyűlésének közigazgatási iratai. (IV. A. 1/b.) Fasc. 5. 422. cs. Bihar vármegye összeírásai. No. 421/1825. *Fényes* 1839. 98. Jankafalván az 1830-as évek végén a nemesek/nemesi javak száma 21 volt. Az Érmelléki járás nagyobb az Érmelléként azonosított területnél. *Petró* 2005. 66–67.

13 A Halmágyiak ősi fészke Krasznában volt, Halmágyi Eszter apja és nagyapja Közép-Szolnokban alispánságig vitte. *Nagy* 1859. 39–40. Korszakunkban már a „nevezetesebb birtokosok” közé tartoztak Biharban. *Fényes* 1839. 61.

14 HBML Debrecen népszámlálási iratai. (IV. B. 1109/p.) Az 1856. évi népszámlálásban feltüntették a lakosok születési dátumát; Miklós a 374. sz. alatt, Viktort 1870-ben 44 éves lakosként írták össze. Népszámlálási ívek. Bejelentési lapok. 1870. A fellelhető forrásokban több gyermekre nem találtam utalást.

szék azonban megítélte Vincze Pálnak és Lajosnak a leányág kezén már felaprózódott birtokot. Ezt követően a bihari főadószedő nem tizenkét és fél, hanem huszonegy rovás (167,5 hold) fekvő birtokkal rendelkezett a nagykun mezővárosban.¹⁵

Az akkoriban legnagyobbnak számító jószágot Vincze Pál kisebb parcelláknént (24–40 hold) árendába adta helybelieknek, akik néha csak a települési vezetés erőteljes nyomására voltak hajlandók megbízottjának átadni a – néha terményben fizetett – bérleti díjat.¹⁶ Ha több napig maradt a településen, feltehetően a szülői házban tért nyugovóra, amiben másfél évtizeden át egy mesterséget űző házatlan zsellér lakott.¹⁷ A haszonbérlők felügyeletét, a gazdasági épületek karbantartását nem legközelebbi rokonára, a fentebb említett Vincze Lajosra, hanem leányági unokatestvére apósára, Tóth Gergelyre bízta, aki az 1810-es években tanácsosként és városgazdaként tevékenykedett a Berettyó parti településen. A borbírákat Jan-kafalvára többször elkísérő Tóthnak nem kis szerepe lehetett abban, hogy a túrkevei tanács az érmelléki boron túl Vincze lovaira, helyben termett búzájára is vevő volt.¹⁸ Vincze Pál nem bízott Vincze Lajosban, erre minden oka megvolt, hisz zavaros magánéletű unokatestvére nemesi származására hivatkozva az adófizetés miatt többször konfliktusba keveredett a tanáccsal, továbbá folyton pénzügyi problémákkal küzdött. Előfordult, hogy ő is kölcsönzött neki pénzt, ám az atyafiságos jóindulatnak nyoma sem volt a szerződésben. Kikötötte, hogy ha unokatestvére nem tudja a summát határidőre visszafizetni, földet vesz el tőle.¹⁹

A nagy forgalmú, sok kereskedőt vonzó országos vásárok alkalmával többnyire Vincze Pál is Debrecenben tartózkodott. Gyakran ezeket az alkalmakat használták ki a túrkevei tisztviselők, vagy az általuk megbízott személyek a bor árának kiegyenlítésére, az újabb szállítmányok megrendelésére. Az 1820-as évek első felében már feltehetően a Csapó utca külvárosi részén fekvő, vályogból készült, náddal fedett, bérelt házban fogadta a nagykunsági mezőváros képviselőit.²⁰ 1826 tavaszától azonban már saját házában üdvözölhette üzletfeleit. Feleségével 1826-ban 6600 pengőforintért megvette Poroszlay Fridrik főjegyző és neje az akkori Nagy Új utcában található házát – az appertinentiával együtt.²¹ Az in-

15 JNSZML XIII. 4. No. 69/1822. Ez 93,25 hold szántót, 73,25 hold kaszálót jelentett.

16 JNSZML V. A. 501/a. 480/1815, 144/1816, 650/1816.

17 JNSZML V. A. 501/d. 1817–1829. A lajstrom nem jelöl szakmát.

18 JNSZML V. A. 501/a. 607/1817 (kíséret), 602/1815, 624/1815 (vásárlás). A városgazda kötelességei közé tartozott a közönség részére történő szántatás, vettetés, a termény betakaríttatása, a középületek tataroztatása, a szükséges termékek beszerzése. Bánkiné 1995. 98.

19 JNSZML XIII. 4. No. 54/1811.

20 HBML Debrecen népszámlálási iratai. (IV. A. 1011/t.) Népszámlálási töredékek. 1825.

21 HBML Debrecen örökbevallási jegyzőkönyvei (IV. A. 1011/y.) 243/1826. A mai Bajcsy-Zsilinszky út 58. sz. alatt állt a ház, amit később lebombáztak, majd lebontottak, ma a telek üres, emiatt a házszor foghíjas. A házhely meghatározása Papp József (Debrecen Város Önkormányzata Városépítési Osztály) leleményes munkája, amit ezúton is köszönök. Az alábbiakban az összegek pengőforintban értendők.

gatlanvásárlás révén polgárjogot szerzett, cívis lett.²² Az átlagosnál jóval nagyobb, kerítéssel körülvett 363 négyszögöl nagyságú, kétosztatú belső telek a lakó- és gazdasági épületeknek helyt adó részre, valamint a zöldség- és gyümölcsfélék termelését szolgáló veteményes kertre tagolódott.²³ Nem lehetett oka panasza, hisz az ebesi határban lévő több mint 9 katasztrális hold ház utáni földje is tekintélyes volt.²⁴ Míg az utcára néző, jelentős értékű, ritkaságszámba menő emeletes, alapincézett, téglából épült ház felső szintjén kamra, konyha, több lakószoba helyezkedhetett el, az egész földszinti rész boltként funkcionált.²⁵ Nem tudni, hogy a család(fő) lakott-e huzamosabban a ház emeleti részén vagy esetleg bérlők használták azt? Az azonban biztos, hogy az alsó szinten az 1830-as évek elején – a házvásárlásnál is jelen lévő – Vinerli Ferenc fűszerkereskedő, az évtized közepén pedig Kaszonyi László neves ötvös rendezte be üzletét.²⁶ Két évvel az ingatlanszerzést követően a házaspár a Postakertben vásárolt nem túl jelentős, hat kapás kerti szőlőt.²⁷

Vincze Pál 1834. március közepén készített végrendeletében nem tett említést egészségi állapotáról, annak megromlására utal azonban a testamentuma végén lévő aláírása. Az egykori főadószedő a Jankafalván és a Jákóhodoson lévő birtokrészeit Miklósnak, a túrkevei javakat és a debreceni házat Viktornak rendelte. A nyolcéves Viktor nagykorúságának eléréséig felesége, Halmágyi Eszter húzta a vagyonrészek hasznát, emellett őt jelölte ki a magánszemélyeknek adott hitelek visszakövetelésére is. A húszéves Miklósnak megtiltotta a bihari jószágok feletti rendelkezést. Az idősebb fiú csak huszonhárom éves kora, s nősülése után tekinthette magát önálló birtokosnak, az egymástól el nem választható feltételek teljesüléséig – noha erről a végrendeletben nem esett szó – Halmágyi Eszter

22 A *Matricula civium* nem tartalmazza Vincze Pál nevét, pedig cívis volt. Az 1774-es Forgách-komisszió rendelkezése értelmében csak az kaphatott ház utáni földet, aki polgárjoggal bírt. *Módy* 1960. 33–35. *Rác* 1982. 4–6.

23 Az átlagos teleknagyság 250 négyszögöl alatt volt; a 150–200 négyszögölnél kisebb telkek osztatlanok voltak. *Rác* 1989. 38–63. *Rác* 1984. 59, 68. Vincze szerint a belső telek csak 310 négyszögölt tett ki, ezért kevesebb adót akart fizetni. Az ügyet bíróságra vitte, ám ott elutasították álláspontját. HBML Debrecen polgári perei. No. 14/1828.

24 HBML Debrecen tanácsi iratai. Jelentések. (IV. A. 1011/k.) No. 467/1828. A 9,1 kh (39,5 öl széles, 369 öl hosszú) földnél voltak jóval nagyobbak (15, 18, 21 kh) is, de a birtokkategória háromnegyede 6 kh alatt maradt. *Rác* 1989. 63–74.

25 Nem maradt hátra inventárium, házleírás, így a ház szerkezetét a szakirodalom alapján (*Rác* 1989. 186–207., 381–388. *Zoltai* 1938. 19–31.) testamentumának ingatlanra utaló megjegyzéseiből rekonstruáltam.

26 HBML Debrecen vagyonösszeírásai. 1831-1834. A kereskedők többsége nem rendelkezett saját bolttal. A boltok négyötöde a város tulajdonában, a fennmaradók magánkézben voltak. *Rác* 1989. 224–230.

27 HBML IV. A. 1011/y. 119/1828. A többség 8 kapás kerti szőlőnél kevesebbet bírt. Hat kapás szőlőért 610 váltóforintot fizettek, az ár alacsonynak mondható. Kerti szőlőnél 1 kapás 225 négyszögölt tett ki 1825 után. *Rác* 1989. 111., 123., 269., 399.

gyakorolta a tulajdonosi jogokat.²⁸ Jószerivel még meg sem száradt a tinta a testamentumon, amikor júniusban meghatalmazta nejét a nagykunsági jószág eladására, s kikötötte, hogy a befolyó összeget azonnal adja hitelbe – kizárólag „biztonságos helyre, közönségnek”.²⁹ A következő hónapban lezajlott adásvétel során a birtok 21000 forintért került két, jelentős túrkevei család tulajdonába.³⁰ Az értékesített jószág árából – a családfő utasításnak megfelelően – 11250 forintot azonnal hitelbe adtak Nagyszalonta mezőváros tanácsának, ezen túl még 9408 forinttal tartoztak nekik az üzleti és rokoni körükbe tartozó magánszemélyek. Egy 1835-ben készült pénzügyi mérleg szerint a család nem tisztá az évi jövedelme lefelé kerekítve 3200 forint volt, ebből a bor ára 1180 forintra, a hitelek kamatai 1124 forintra rúgtak, a jákóhodosi és jankafalvai jószág árendája 682 forintot, a debreceni ház alsó szintjének bérlete 204 forintot tett ki.³¹ Noha a családfő halála előtti évekből, évtizedekből nem maradt fenn hasonló gazdasági irat, a tévedés nagyobb kockázata nélkül megállapíthatjuk, hogy vagyonának alapját a kereskedelmi tőke adta, ami kihelyezve, ingatlanba fektetve további felhalmozást eredményezett.³²

A családregevény vége

A családfőt valószínűleg Jankafalván érte a halál 1834-ben, testamentuma értelmében felesége kezelte a családi vagyont, Viktor iskolai előmenetelét pedig egyik közeli barátja, Fényes Lajos egyengette. A túrkevei tanács 1836-ban még vásárolt bort Halmágyi Esztertől, később azonban nem tűnt fel az özvegy neve a

28 HBML Debreceni végrendeletek. (IV. A. 1011/z.) No. 1870/1834. Vincze Pál végrendeletében a civisekhez hasonlóan pontosan feltüntette vagyonának ősi és szerzett részeit. Testamentuma szerint a feleség bőnyi örökségéből négyezer forintot használtak fel a házvásárláskor. Halmágyi Eszter anyja a debreceni Domokos familiából származott. *Nagy* 1859. 39–40. *Uő.* 1858. 356–357. A Domokosoknak Bőnyben is volt birtokrésze. Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára. Győr vármegye adószedőjének iratai. Nemesi összeírások. Pusztai járás. 1787, 1800, 1809, 1818, 1825. Felesége révén még Vincze Pált is megemlíti közbirtokosként 1825-ben. A civisvagyron öröklésére, örökítésére *Antal* 1986. 65–75. *Rácz* 1989. 362–380.

29 JNSZML Örökítési jegyzőkönyvek. 146/1834.

30 HBML Debrecen iratai. Fogalmazványok. No. 266/1834. A jószágot az egykori bíró, Mihályi István és a nagyhírű Hajdú familia szerezte meg. Az eladás után derült ki, hogy a bérlők több éven keresztül nem fizettek adót, amit az özvegynek kellett kiegyenlítenie. JNSZML V. A. 501/b. L. füz. 2. köt. No. 128/1838., L. füz. 3. köt. No. 39/1839.

31 HBML IV. A. 1011/z. No. 1870/1834. A kiadási oldal tisztázatlan, kizárólag Miklós 1746 forintra rúgó költségeit (utazás, vásárok, ruházat), illetve a béresek, kocsisok munkabérét tüntették fel. Volt egy malmuk is valamelyik bihari birtokon, az abból származó 12,5 forintos bevétel szerénynek nevezhető. A nagyarányú hitelkihelyezésre hoz példát Debrecenből *Rácz* 1984. 42–43. A folyókölcsonök természetére, kamataira *Tóth* 1979. 31–39.

32 Nem tudni, hogy mivel függ össze Vincze és neje hitelfelvétele az 1820-as évek elején. Összesen 1528 pengőforintot vettek fel, amit később kitábláztattak. HBML Bihar vármegye ki- és betáblázási jegyzőkönyvei. (IV. A. 1/f.) 1820–1821, 1829.

borbírói számadásokban.³³ Ezt követően a família és a nagykun mezőváros kapcsolata névlegessé vált, a leégett malom portája és a háztelek 1839-es értékesítése után pedig meg is szűnt.³⁴

Az 1840-es évektől kezdve Viktor pénzvagyonából főleg közeli rokonok, a családhoz üzletileg kötődő egyének 8200 forintot kölcsönöztek Fényes Lajos hathatós közreműködésével, de abból csak 2000 forintot törlesztettek 1847-ig.³⁵ A klasszikus tőkekihelyezés mellett a kölcsönzés sajátos formáját testesítette meg a Nagy Új utcai ház értékesítése. Halmágyi Eszter eladta az ingatlant sógornőjének, Halmágyi Lajosnénak, ám a 8000 forintos vételárból csak 1600 forintot vett fel 1839-ben, a fennmaradó részhez a szokásos hatszázalékos kamattal tíz esztendő alatt jutott hozzá.³⁶ A fent jelzett összegek kamatai, valamint a ház árának kitolt visszafizetése lehetőséget adtak számára a kényelmes járadékos életmód folytatására.³⁷

Amíg az özvegy és Viktor neve a hitelezők, addig Vincze Miklósé az adósok között tűnt fel 1848 előtt. Az idősebb fiú bihari birtokainak gazdasági stabilitása az 1830-as évek végére megroppant. A többnyire kezesek biztosításával, kisebb tételekben, jelöletlen felhasználási céllal kölcsönzött, összességében 5200 forint bejegyzett tartozását az újabb hitelfelvetelekkel sem tudta törleszteni.³⁸ Az 1840-es évek derekától már nem akadt olyan személy, aki kezességet vállalt volna érte. Az adósságtenger mélységét jelzi, hogy a jankafalvai jószágnál némileg ki-

33 A türkevei és a debreceni halálozási matrikulák nem tartalmaznak bejegyzést Vincze Pálra vonatkozóan. Az elhalálozás dátumára Nagy 1865. 195. Az özvegy 234 pengőforintot kapott a borért. JNSZML Háztartási iratok. Borbírói számadások. 1835–1836.

34 A háztelek felmérése 1834-ben történt. JNSZML V. A. 501/b. Cap. I. Fasc. 3. No. 109/1834. HBML IV. A. 1011/k. No. 706/1839. 350 forintot kaptak az ingatlanokért.

35 HBML Bihar vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. (IV. A. 1/a.) 4137/1843, 4672/1846, 3721–3726/1847. Az ügyleteknek a vármegyei ki- és betáblázási jegyzőkönyvekben nincs nyoma. Ezekre az esetekre mutat rá *Varga* 1958. 22.

36 HBML IV. A. 1/b. Fasc. 20. No. 2289/1843. HBML IV. 1011/y. 239/1846-1847. Az adásvételi szerződés nélkül úgy tűnik, mintha Halmágyi Eszter hitelezett volna sógornőjének és testvérének. HBML IV. A. 1/b. 4134–4135/1843. Halmágyi Lajos az egyik legtehetősebb civis volt. Rác 1989. 54, 251. Még az 1830-as évek végén egy debreceni esküdt, *Nagy Sándor* 500 aranyforintot betábláztatott Halmágyi Eszter és ifjabb fia nevére. Az adósságtörlesztés majd egy évtizedig húzódott. HBML Debrecen betáblázási jegyzőkönyvei. No. 199/1838–1839. No. 239/1847. Elképzelhető, hogy a tartozás egy adásvétellel állt összefüggésben, Vincze Pál ugyanis végrendeletében utasította nejét, hogy Nagy Sándortól vegyen 30 kapás hegyi szőlőt.

37 Az özvegyek hitelező tevékenységére, járadékos életmódjára *Tóth* 1979. 32. *Varga* 1958. 38. *Rác* 1988. 168. Emellett eltörpül az özvegy által kölcsönadott 1300 forint, amiből 800 forintot visszakapott 1847-ben. HBML IV. 1/a. 4135/1843, 4138–4139/1843, 2997/1847. Halmágyi Eszter halálozásának helye, időpontja ismeretlen.

38 HBML IV. A. 1/f. 1939, 1843., HBML IV. A. 1/a. 4517/1844. Helyzetét tovább rontotta, hogy ő is kezességet vállalt, s egyszer neki kellett fizetnie kezestársával együtt 636 forintot. Uo. 3145/1844. A kezességvállalásra *Varga* 1958. 40.

sebb jákóhódosi birtokrész eladása sem segített rajta.³⁹ Ezt követően a legközelebbi rokonaihoz fordult segítségért. Öccsétől 2000, második felesége, Ilkey Jozsefa családjától 20 ezer forintot vett fel, amelyből 11 ezer forintot hozomány lekötelességként tüntettek fel. A tekintélyes summa fejében nejének zálogba adta a 310 magyar hold szántóból, 96 hold erdőből, illetve a 100 kapás majorsági szőlőből álló teljes jankafalvai birtokát – kúriájával, lábas jószágaival, a birtok gazdasági épületeivel, a felesége pénzéből vásárolt üveges hintójával együtt.⁴⁰ Visszafordíthatatlan eladósodása nem volt egyedi eset Biharban, a 300–500 holddal rendelkező társainak több mint négyötöde hasonló problémákkal küszködött a polgári forradalom előestéjén.⁴¹

A fennmaradt levéltári iratok nem világítanak rá a zálog sorsának alakulására, mindössze annyit tudunk, hogy Vincze Miklós, akit egy 1850-es évekből származó összeírásban jankafalvai birtokosként tüntettek fel, és tizennégy esztendővel fiatalabb, pesti születésű második felesége szert tett egy debreceni házra. A genealógiai irodalom szerint Miklós nemsokára elhagyta az érmelléki települést, s az 1860-as években már Pesten töltötte mindennapjait.⁴²

Bátyjához hasonlóan Viktor is teljesen elszakadt Jankafalvától, a vidéki nemesi életformától. A fent nevezett tutor erkölcsi és anyagi háttértámogatását élvezve jogot tanult, s húszéves korában kitűnő minősítéssel ügyvédi vizsgát tett.⁴³ A szabadságharc leverése után már Debrecenben lakott, először a Hatvan utcában három évre bérbe vett egy házat, a következő évtizedben már saját, kétszobás lakásában élt a Péterfia utcában. Házasságának időpontja ismeretlen, két fiának anyjától az 1860-as évek végén vált el.⁴⁴ Jogi ismereteit nem ügyvédként, hanem magántisztviselőként hasznosította. Az 1860-as években a debreceni István Gőzmalom Rt. jegyzői posztját töltötte be, emellett 1861-ben a Polgári Kaszinó tagjaként jelentős szerepet játszott Farkas Ferenc vaskereskedővel, Sesz-

39 HBML IV. A. 1/b. No. 559/1845. Az adásvétel előtt tájékoztatták az elsőbbségi joggal rendelkezőket. A jákóhódosi jószág nagysága ismeretlen, de a Nemzeti Színház építésére ajánlott nemesi hozzájárulás alkalmával készített összeírásból kiderül, hogy a személye után fizetett összeggel együtt jankafalvai birtokára 4 forint 7,2 krajcárt (1,03 dica), a jákóhódosira 3 forintot (0,53 dica) vetettek ki. HBML Bihar vármegye nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírásai. 1841. 16. cs. Érmelléki és Váradai járás. Az összeírás értelmezéséhez köszönöm az azt feldolgozó Petró Leonárd szóbeli információit.

40 HBML IV. A. 1/f. 2794–2795/1847. 1 kapás hegyi szőlő 150 négyszögölt tett ki. Rác 1989. 399. A belső telekkel együtt 311 hold és 474 négyszögöl volt a földbirtoka. Birtokméret alapján a harmadik legjelentősebb birtokosnak számított a településen. HBML Bihar vármegye bizottmányának közgyűlési iratai. No. 1261 1/2/1849. A zálogkölcsonök sajátosságaira *Tóth* 1979. 26–31.

41 *Varga* 1958. 46–47.

42 HBML IV. B. 1109/p. 1856. évi népösszeírás. 374. szám alatt. Miklós az első feleségétől elvált. *Nagy* 1865. 195.

43 Ügyvédi oklevélét Pesten adták ki 1846-ban. HBML IV. A. 1/a. 317/1847.

44 HBML Debrecen betáblázási jegyzőkönyvei. 103/1853. HBML IV. b. 1109/p. Népösszeírási ívek. Bejelentési lapok. 1870. *Nagy* 1865. 195.

tina Lajossal, Simonffy Sámuellel együtt a városi zenede megalapításában. Őt választották a zeneiskola első jegyzőjévé, a források tanúsága szerint haláláig, 1890-ig kötődött az intézményhez.⁴⁵

Az életpálya mérlege

Vincze Pál hivatali és üzleti karrierjét az öröklött és a megszerzett erőforrásai hatékony felhasználásának, s rendkívüli alkalmazkodó képességének köszönhet-e. Pályája kezdetén társadalmi mobilizációja érdekében familiája társadalmi tekintélyét és a kulturális tőkeként értelmezett testőri szolgálatát kamatoztatta a Jászkun Kerületben. A Bécsben töltött öt esztendő volt az alapja hivatali emelkedésének választott pátriájában is, ahol ugyan rendelkezésére álltak anyja birtokai, ám családi presztízs híján csak személyes képességeivel, elvégzett munkájával hívhatta fel magára a figyelmet.

Gazdasági erőforrásait (nagykunsági, bihari fekvő jószágok) gondosan szőtt társadalmi kapcsolathálója révén aknáztta ki. Látható személyközi viszonyrendszerének meghatározó csomópontjaiban – borkereskedelmi szempontból – a túrkevei városgazda és a Bihar vármegyei gazdasági vezetés állt. Míg az előbbi az állandó felvevőpiac biztosító volt, az utóbbi felesleges, nehezen értékesíthető borának eladásáért cserébe hivatali emelkedést biztosított neki. A borszállításhoz és a meg nem valósult sóárusításhoz a városgazda pártoló tevékenysége mellett elengedhetetlen volt a túrkevei városvezetés róla kialakult negatív emlékezetének megváltoztatása is. Felmérte, hogy hosszú távú gazdasági érdekei miatt sokkal kifizetődőbb számára, ha feladja nemesi önazonosságának tudatát, s a jászkun normarendszerben nem vármegyei nemesként, hanem redemptusként definiálja önmagát.⁴⁶ Ennek eléréséhez alázatra, büszkesége letörésére volt szüksége. Személyiségét azonban nemcsak a meghátrálás, hanem a rendkívül határozott és céltudatos magatartás is jellemezte. A gárdába kerülésében elszántsága tükröződött, anyjához és leánytestvéreihez fűződő kapcsolatában erőszakos viselkedése domborodott ki.

A Túrkevére küldött üzleti leveleiből egy profitérzékeny, jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkező, a gazdasági-társadalmi mikrokönyezet igényeihez jól alkalmazkodó, a kortársak eszményének tekintett kereskedő portréja tűnik elő.⁴⁷

45 *Szücs* 1871. 1074., 1079. Drumár 1913. 25–26. HBML Debreceni Polgári Kaszinó iratai. Résztvevők névsora. 1869–1871. HBML Debreceni Városi Zeneiskola igazgatósági iratai. Alapítók nyilvántartási könyve 1883–1909.

46 Az összefonódásokra *Hudi* 1987. 106. Az alispánná emelkedett Novák Antal rokoni kapcsolatainak és személyiségének köszönhet-e politikai karrierjét. *Völgyesi* 2003. 132–134. A boreladás személyes kapcsolatokhoz kötődött, ennek legfőbb bizonyítéka Túrkevén kívül Kisújszállás példája. A másik nagykun mezőváros is vásárolt bort az Érmellékről, ezen belül Jankafálvárról is, de nem Vincze Páltól. JNSZML Kisújszállás számadásai. Borbírói számadások. 1819–1836.

47 A nemesség kereskedelmi tevékenységhez való viszonyáról *Pach* 1982. 377–380., 398–399.

Merkantil mentalitása, tevékenysége, valamint bevételének szerkezete miatt különbözött középbirtokos társaitól, nem tiszta évi jövedelmének nagysága alapján azonban hasonlított hozzájuk, legalább is a szerényebb anyagi kondíciójúakhoz.⁴⁸

Felhasznált irodalom

- ANTAL PÉTER 1986: Végrendelkezés Debrecenben az 1820-as években. In: Gazdag István (szerk.) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIII. Debrecen, 59–76.
- Articuli Jazygum et Cumanorum. 1844. Pest
- BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET 1995: A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok.
- BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET 2005: A jászkun autonómia. Dél-Alföldi Évszázadok 22. Szeged.
- BÁRSONY ISTVÁN–PAPP KLÁRA–TAKÁCS PÉTER 2001: Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. Az Érmelléki és a Sárréti járás. Debrecen.
- BÁRSONY ISTVÁN–PAPP KLÁRA–TAKÁCS PÉTER 2003: Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. A Szalontai és a Váradai járás. Debrecen.
- BRANDT JÓZSEF 1913: A jászkún özvegy öröklési jogáról. Szolnok.
- DOMINKOVITS PÉTER 1992: Kereskedő kismesek a Sokoróalján a XIX. század első felében. In: Lados Mihály (szerk.) Győri tanulmányok 12. Győr, 95–103.
- DRUMÁR JÁNOS (szerk.) 1913: A Debreceni Zenede története 1862–1912. Debrecen.
- FEYÉR PIROSKA 1981: A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig. Budapest.
- FÉNYES ELEK 1839: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. IV. köt. Pest.
- GALGÓCZY KÁROLY 1855: Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statiszticája. Pest.
- GLÓSZ JÓZSEF 1991: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd.
- GRANASZTÓI PÉTER 2002: Társadalmi presztízs és hierarchia. Tárolóbútor divat Kiskunhalason 1760 és 1790 között. Korall 3. évf. 10. sz. 137–162.
- HUDI JÓZSEF 1987: A Veszprém megyei politikai elit a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.) Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Salgótarján, 99–109.
- KÓSA LÁSZLÓ 2001: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest.
- MAJDÁN JÁNOS 2003: Elfeledett borvidékek a Kárpát-medencében. Rubicon XIV. évf. 1–2. sz. 75–77.
- MÓDY GYÖRGY 1960: Földtulajdonlás Debrecenben a XVI–XIX. században. In: Béres András (szerk.) Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958–1959. Debrecen, 32–41.
- NAGY IVÁN 1858., 1859., 1865.: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III., V., XII. Pest.

48 A társadalomtörténet-írás a kereskedést alapvetően armális és kurialista nemesekkel kapcsolja össze. Ódor 1987. 116–118. Dominkovits 1992. Kósa 2001. 37–41. Petró 2005. 73–74. Jelenléte több birtokkal rendelkező nemesek kereskedésére hoz példát Dominkovits 1992. 100–101. Glósz 1991. 76–77. Az Érmellék szülöttje szerint a korszakban zsidók kereskedtek borral Biharban. Fényes 1839. 56. A középbirtokosok jövedelmi viszonyaira Pálmány 1985. 32–37. Glósz 1991. 71–74. Hudi 1987. 105.

- ÓDOR IMRE 1987: Az 1809. évi nemesi összeírás forrásértéke, felhasználásnak lehetősége. In: Á. Varga László (szerk.) Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Salgótarján, 111–124.
- ÖRSI JULIANNÁ 1994: A jászkun törvények megvalósulása a mindennapi gyakorlatban. In: Kisbán Eszter (szerk.) Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Budapest, 139–158.
- PACH ZSIGMOND PÁL 1982: Üzleti szellem és magyar nemzeti jellem. Történelmi Szemle XXV. évf. 3. sz. 373–403.
- PÁLMÁNY BÉLA 1985: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése (1542–1848). Századok CXIX. évf. 1. sz. 3–41.
- PETRÓ LEONÁRD 2005: Az érmelléki nemesség vagyoni tagozódása a XIX. század első felében. (A Nemzeti Színház létesítésére megajánlott nemesi hozzájárulás alkalmával készült összeírás feldolgozásának lehetőségei.) In: Veliky János (szerk.) Egy kistérség rekonstrukciója. Érmellék. Debrecen, 63–77.
- RÁCZ ISTVÁN 1982: A debreceni tanya a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. Etnographia XCIII. évf. 1. sz. 1–32.
- RÁCZ ISTVÁN 1984: Debreceni vagyonleltárak 1717–1848. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Debrecen.
- RÁCZ ISTVÁN 1988: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Budapest.
- RÁCZ ISTVÁN 1989: A debreceni civisvagyon. Agrártörténeti tanulmányok 14. Budapest. Statuta pro judiciis Jazygum et Cumanorum. 1844. Pest.
- SZÚCS ISTVÁN 1871: Szabad királyi Debreczen város történelme. III. köt. Debrecen.
- TÓTH TIBOR 1979: Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812. Történeti statisztikai füzetek 2. Budapest.
- VARGA JÁNOS 1958: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. (Statisztikai forráselemzés). Történelmi Szemle I. évf. 1–2. sz. 21–54.
- VÖLGYESI ORSOLYA 2003: Családtörténet, politikatörténet, mikrotörténelem. (Egy reformkori, Békés megyei politikai karrier: Novák Antal). In: Dobrossy István (szerk.) Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok. Rendi társadalom – polgári társadalom 12. Miskolc, 128–141.
- ZOLTAI LAJOS 1938: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról. A lakóház külseje és részei. Déri Múzeum Néprajzi Osztályának ismeretterjesztő közleményei 11. Debrecen.